

DE BIJBELSE THEOLOGIE VAN PETER STUHLMACHER

een oriënterende verkenning

met het oog op haar bruikbaarheid voor de prediking

1. INLEIDING

Het is met een zekere schroom dat ik mij waag aan een bespreking van de *Biblische Theologie des Neuen Testaments* van Peter Stuhlmacher.¹ Het onderzoeksveld dat Stuhlmacher bestrijkt, is dermate groot, dat ik eerlijk moet toegeven dat ik het niet in z'n geheel kan overzien. Dat maakt het moeilijk voor mij om alle ins en outs van de door de auteur gemaakte keuzes te beoordelen. Vandaar mijn schroom. De keerzijde van deze bekentenis is natuurlijk wel, dat ik mij daarmee precies tot de doelgroep mag rekenen waarvoor dit soort werken geschreven worden. Omdat ik zelf geen nieuwtestamenticus ben, maar intussen wel geroepen ben om wekelijks het nieuwtestamentisch evangelie te verkondigen, heb ik er belang bij dat er zo af en toe een nieuw overzichtswerk verschijnt, zeker wanneer deze de vorm heeft van een bijbelse theologie. Een goede bijbelse theologie zal immers juist in de preekvoorbereiding haar waarde kunnen bewijzen. Ik kies daarom voor een bescheiden en praktische insteek. Bescheiden, omdat mijn lezing over de bijbelse theologie van Stuhlmacher niet meer kan zijn dan een oriënterende verkenning. Praktisch, omdat ik vooral de bruikbaarheid van dit werk bij het maken van preken op het oog heb. Deze toespitsing op de prediking ligt binnen de context van de TSB enigszins voor de hand. Maar het ligt ook in de lijn van Stuhlmacher zelf, die zijn theologisch werk van meet af aan de kerk dienstbaar wil maken.²

Omdat het ondoenlijk is om tijdens een halve studiedag alle onderdelen van de tweedelige bijbelse theologie van Stuhlmacher aandacht te geven, zal ik mij beperken tot die gedeelten waarin resp. de verkondiging van Jezus en die van de synoptische evangeliën wordt beschreven.³ Omdat het eerste deel van Stuhlmachers theologie momenteel in herdruk is, zal ik proberen een paar kernpunten van zijn visie op Jezus' verkondiging wat uitvoeriger te beschrijven. Op de studiedag zal de bij deze lezing meegezonden paragraaf over Jezus' opstanding (deel I, § 13) het uitgangspunt zijn voor een bespreking in groepsverband. Deze bespreking wordt door de lectores voorbereid.

¹ P. Stuhlmacher, *Biblische Theologie des Neuen Testaments. Band 1: Grundlegung. Von Jesus zu Paulus*, Göttingen 1997² (1^e druk:1992); *Band 2: Von der Paulusschule bis zur Johannesoffenbarung. Der Kanon und seine Auslegung*, Göttingen 1999. In het vervolg aangeduid als BT I, resp. BT II.

² Bij wijze van terugblik op zijn levenswerk schrijft Stuhlmacher: 'Meine akademischen Lehrer in Tübingen und Göttingen hatten mir vorgelebt, daß wissenschaftliche Theologie im Dienste der Kirche steht, und ich bin ihnen gefolgt. Die Universitätstheologie hat die Aufgabe, die Kirche auf ihrem Weg der Bezeugung des Evangeliums kritisch, helfend und vorausdenkend zu begleiten.' (P. Stuhlmacher, *Biblische Theologie und Evangelium. Gesammelte Aufsätze*, Tübingen 2002, blz. VIII).

³ De theologie van Paulus en die van Johannes zijn de afgelopen jaren in TSB-verband al eens aan de orde geweest. Zie mijn lezingen 'Het evangelie naar Johannes, een omstrede evangelie' (januari 1999) en 'Theologie van Paulus' (maart 2000).

2. PLAATSBEPALING

Peter Stuhlmacher (geb. 1932) begon zijn wetenschappelijke loopbaan in 1965 met een promotieonderzoek naar Paulus' spreken over de gerechtigheid van God. Aanvankelijk had hij praktische theologie willen studeren om vervolgens predikant te worden, maar Ernst Käsemann had hem overgehaald om bij hem in Tübingen te komen studeren. Na zijn promotie hoopte Stuhlmacher alsnog de wens van zijn hart te kunnen volgen en predikant te worden, maar hij werd onverwacht gevraagd om tijdelijk in te vallen voor een hoogleraar in Erlangen, waarna hij aldaar, in 1968, prompt als hoogleraar Nieuwe Testament werd benoemd. In 1972 mocht hij zijn leermeester Käsemann opvolgen aan de Evangelisch-theologische faculteit in Tübingen. In Tübingen heeft Stuhlmacher zich in het bijzonder bezig gehouden met het ontwikkelen van een nieuwe bijbelse hermeneutiek en heeft hij via allerlei deelstudies de basis gelegd voor zijn bijbelse theologie. Sinds 2000 is hij emeritus-hoogleraar. Recent verscheen van hem nog een bundeling van studies, gegroepeerd naar de drie brandpunten in zijn werk: bijbelse theologie, bijbelse hermeneutiek en kerkelijke voordrachten. Het is veelzeggend en in de wereld van de moderne bijbelwetenschap tamelijk uniek, dat Stuhlmacher zelf ook zijn kerkelijke voordrachten tot de zwaartepunten van zijn theologisch werk rekent!⁴

Zijn betrokkenheid bij de kerk is in de loop van zijn leven overigens ook letterlijk steeds meer een zwaartepunt voor Stuhlmacher geworden, in die zin dat de huidige situatie van de kerk hem ernstige zorgen baart. In zijn afscheidsrede blikt hij terug op de kritiek die hem van de kant van zijn collega-bijbelwetenschappers ten deel is gevallen, maar spreekt hij ook uit dat het toch vooral de scepsis en afwijzing van zijn theologie binnen de vrijzinnig geworden Evangelisch Lutherse kerk in Duitsland is, die hem het meeste pijn doet. In een emotioneel geladen betoog stelt hij vast, dat het de kerk blijkbaar aan de geestelijke kracht ontbreekt om terug te keren tot het reformatorische *sola scriptura*: 'Die evangelische-lutherische Kirche ist in Deutschland (und darüber hinaus) in eine tiefe Struktur- und Identitätskrise geraten, und es ist noch keineswegs ausgemacht, ob und wie sie überwunden werden kann. Mit biblisch-theologischen Argumentationen allein ist dieser Krise nicht zu begegnen. Möglicherweise ist die reformierte Kraft des Luthertums geschichtlich erschöpft. Die kirchliche Krise jedenfalls kann nur kraft einer von Gott gewährter Umkehr zu den biblischen Quellen gemeistert werden. Diese Umkehr ist mit akademischen Mitteln nicht herbeizuführen, aber wir können ihre Notwendigkeit einsehen und sollten Gott bitten, uns eine solche Umkehr zu ermöglichen.'⁵ Een veelzeggende illustratie van het feit dat de kerk Stuhlmacher als bijbelwetenschapper lief is gebleven. Steeds heeft hij geprobeerd theologie en gemeente op elkaar te betrekken.⁶

⁴ P. Stuhlmacher, *Biblische Theologie und Evangelium. Gesammelte Aufsätze*, WUNT 146, Tübingen 2002. In het vervolg aangeduid als *BTE*.

⁵ P. Stuhlmacher, 'Erfahrungen mit der Biblischen Theologie.' In: *BTE*, blz. 3-22 (citaat: blz. 22). Vgl. ook *BT II*, blz. 335.

⁶ Vgl. J. Ådna, S.J. Hafemann en O. Hofius (red.), *Evangelium – Schriftauslegung – Kirche*, FS Peter Stuhlmacher, Göttingen 1997, blz. VII: 'Kennzeichnend für sein kirchliches Engagement ist vor allem das Bestreben, als Fachexeget und zugleich als aufmerksamer Beobachter der Gegenwart das Zeugnis der Bibel und die Probleme unserer Zeit aufeinander zu beziehen und aus dem Evangelium Hilfe und Wegweisung für die der Kirche heute gebotenen Entscheidungen zu gewinnen.'

3. HOMILETISCHE BRUIKBAARHEID

Hoewel de bijbelse theologie van Stuhlmacher een voluit academisch boek is, heeft hij het mede ten dienste van de kerk geschreven.⁷ Vanuit de overtuiging dat de kerk zich niet zonder schade van de bijbelse bronnen kan emanciperen, probeert Stuhlmacher het ontstaan en de inhoud van de nieuwtestamentische verkondiging historisch-chronologisch te beschrijven. Deze gerichtheid op de kerk en haar verkondiging vandaag, maakt dat de bijbelse theologie van Stuhlmacher vooral bij de preekvoorbereiding bruikbaar zal zijn.

Maar er is meer te noemen dat aan de homiletische bruikbaarheid van zijn boek bijdraagt. Het boek van Stuhlmacher is voluit een exegetisch boek. Niet enkel omdat er veel uitleg van afzonderlijke teksten in te vinden is, maar vooral omdat dit boek de oogst presenteert van een leven lang exegetisch bezig zijn met de Schrift. Met de hele Schrift. Want omdat het Nieuwe Testament een Joodse herkomst heeft, gaat Stuhlmacher van de grondstelling uit, dat het dan ook primair tegen de achtergrond van het Oude Testament en de vroeg-Joodse tradities moet worden geduid.⁸ Aan andere tradities kan in de uitleg van het Nieuwe Testament onmogelijk dezelfde waarde worden toegekend. Wanneer de exegeet geen oog heeft voor de continuïteit tussen het Oude en het Nieuwe Testament, die zowel op het vlak van de traditie als op dat van de belijdenis ligt, zou dat tot historische en theologische misverstanden leiden. De titel van Stuhlmachers boek moet dan ook zo veel mogelijk letterlijk worden genomen. Het gaat hem om een bijbelse theologie in die zin dat de hele Schrift erin te sprake komt. Stuhlmacher typeert zijn project als een 'vom Alten Testament herkommende und zu ihm hin offene Biblische Theologie.'⁹ Hij sluit zich van harte aan bij de stelling van de oudtestamenticus Hartmut Gese, dat het Nieuwe Testament zonder het Oude 'unverständlich' en het Oude Testament zonder het Nieuwe 'mißverständlich' is.¹⁰ Het is niet het enige, maar wel één van de belangrijkste methodische uitgangspunten die het werk van Stuhlmacher kenmerkt en die veel van zijn exegetische uiteenzettingen zo waardevol maakt.

De verbondenheid van Stuhlmacher met het belijden van de kerk, blijkt vervolgens hieruit dat hij Jezus Christus en het evangelie van zijn verzoenend sterven als de centrale boodschap van de christelijke bijbel beschouwt.¹¹ Stuhlmacher sluit zich voor deze opvatting aan bij het getuigenis van 1 Kor. 15,3b-5, dat hij als een oude uit de gemeente van Jeruzalem stammende confessie

⁷ Zie BT I, blz. 12: '*Die Biblische Theologie des Neuen Testaments (...) bemüht sich darum, die Bedeutung der neutestamentlichen Christusbotschaft für Glaube und Leben der Kirche(n) herauszustellen.*'

⁸ Voorbeelden van een dergelijke duiding biedt het boek van Stuhlmacher te over. Zie o.a. zijn verklaring voor de herkomst van het gebruik van het woord 'evangelie', voor Jezus' spreken in gelijkenissen, voor het cumulatief gebruik van de titels waarmee Jezus in het Nieuwe Testament wordt aangeduid, voor Jezus' spreken over het koninkrijk van God, voor het nieuwtestamentische spreken over rechtvaardiging, verzoening, losprijs enz.

⁹ Zie BT I, blz. 5.

¹⁰ Zie P. Stuhlmacher, 'Erfahrungen.' In: BTE, blz. 5. Stuhlmacher gaat niet mee in de door U. Luz geuite kritiek, dat de uitspraak van Gese het gevaar van een christelijke annexatie van het Oude Testament in zich bergt. Zie U. Luz, '*Ein Traum auf dem Weg zu einer Biblische Theologie der ganzen Bibel. Ein Brief an Peter Stuhlmacher.*' In: J. Ádna, S.J. Hafemann en O. Hofius (red.), *Evangelium – Schriftauslegung – Kirche*, FS Peter Stuhlmacher, Göttingen 1997, blz. 278-287.

¹¹ Hierbij moet worden bedacht, dat Stuhlmacher in zijn spreken over de christelijke bijbel, wat betreft het Oude Testament niet enkel het oog heeft op de Masoretische teksttraditie, maar nadrukkelijk ook de traditie van de Septuaginta een volwaardige plaats wil geven. Juist deze is namelijk van groot belang geweest voor de nieuwtestamentische verkondiging. Zie BT I, blz. 6-9.

beschouwt, die kon aanknopen bij belangrijke gegevens uit Jezus' eigen verkondiging (zie m.n. Marc. 10,45 en 14,22-25) en waarop Paulus' kon voortbouwen met zijn leer van de rechtvaardiging (zie m.n. 2 Kor. 5,14-21 en Rom. 3,21-26). Stuhlmacher vat de centrale boodschap van de Schrift dan als volgt samen:

*'Das von Jesus gelebte, von Paulus exemplarisch verkündigte und von der johanneischen Schule durchgeistigte eine apostolische Evangelium von der Versöhnung (Versöhnung) Gottes mit den Menschen durch seinen eingeborenen Sohn, den Christus Jesus, ist die Heilsbotschaft für die Welt schlechthin. Sie lehrt zu verstehen und zu bekennen, daß der eine Gott, der die Welt geschaffen und Israel zu seinem Eigentumsvolk erwählt hat, in der Sendung, dem Werk, dem Sühnetod und der Auferweckung seines Sohnes für die endzeitliche Rettung von Juden und Heiden und für das Wohl der Welt ein für allemal genug getan hat. Wer an dieses Evangelium glaubt, den Christus Jesus als Retter und Herrn anerkennt und seiner Weisung in der Gemeinschaft der Glaubenden folgt, gewinnt Anteil an der *basiŕeia tou/ geou/*, die dieser Christus schon gegenwärtig repräsentiert, am Jüngsten Tage durch das Endgericht hindurch durchsetzen und zur Ehre seines himmlischen Vaters aufrichten wird.'*¹²

Hoewel er naar aanleiding van de discussie over 'das Mitte der Schrift' meer te zeggen valt, verdient het streven van Stuhlmacher om ook de eenheid binnen de tegenwoordig breed uitgemeten verscheidenheid van de nieuwtestamentische geschriften aan te wijzen,¹³ alle lof. Ook spoort zijn streven om het Oude Testament in de kerk met het oog op de centrale boodschap van de verzoening te lezen, met datgene waar ook de TSB zich in de preekbesprekingen vanouds sterk voor maakt.

Bij de preekvoorbereiding evenzeer van belang is dat Stuhlmacher in staat is om in redelijk kort bestek de belangrijkste historische en theologische vragen in kaart te brengen. Door de vele literatuur die Stuhlmacher verwerkt heeft en het gesprek dat hij met kritische geleerden aangaat, helpt hij de predicator zich bewust te blijven van de belangrijkste vraagstukken, die met een bepaald bijbelgedeelte samenhangen of erdoor worden opgeroepen. Niet dat zich dat altijd rechtstreeks in de preek zal kunnen vertalen, maar indirect zal het vaak merkbaar zijn of een predicator enigszins feeling heeft met de vragen van de moderne bijbelwetenschap.

Kenmerkend voor de werkwijze van Stuhlmacher is, dat hij vrijmoedig gebruik maakt van het historisch-kritisch bijbelonderzoek, dit uit historisch en dogmatisch oogpunt zelfs noodzakelijk acht,¹⁴ maar dat hij er tegelijk voor waarschuwt om de uitkomsten van dit onderzoek niet te verabsoluteren.¹⁵ Zelf aarzelt Stuhlmacher niet om ook sommige inmiddels breed aanvaarde resultaten van het historisch-kritisch onderzoek kritisch te bevragen en zo nodig tegen de stroom in te roeien. Dat is in het bijzonder het geval in de grote waarde die hij hecht aan de historische betrouwbaarheid van de synoptische traditie. Hij pleit voor een sympathetisch-kritische grondhouding ten aanzien van de bijbelse overlevering en capituleert niet

¹² BT II, blz. 320-321. Zie ook P. Stuhlmacher, 'Erfahrungen.' In: BTE, blz. 18.

¹³ Vgl. de door Stuhlmacher geciteerde uitspraak van zijn leermeester Käsemann: 'Der n(eu)t(estament).liche Kanon begründet als solcher nicht die Einheit der Kirche. Er begründet als socher, d.h. in seinem dem Historiker zugänglichen Vorfindlichkeit dagegen die Vielzahl der Konfessionen.' (BT II, blz. 312).

¹⁴ Vgl. P. Stuhlmacher, "Aus Glauben zum Glauben" – Zur geistlichen Schriftauslegung.' In: BTE, blz. 215-232: 'Auch das Evangelium kann seit urchristlichen Zeiten nicht anders empfangen und hochgehalten werden als in der Bereitschaft, in den kritischen Streit um seine Wahrheit einzutreten und ihn auch durchzufechten (vgl. Gal. 2,11-21).' (citaat: blz. 32)

¹⁵ Zie BT I, blz. 31 en BT II, blz. 323-324.

voor de heersende scepsis met betrekking tot de mogelijkheid om de historische gestalte van Jezus en zijn verkondiging in beeld te krijgen.¹⁶ Daarmee bewijst hij de kerk vandaag een belangrijke dienst, omdat de overtuigingskracht van haar verkondiging staat of valt met de betrouwbaarheid van de bijbelse overlevering aangaande Jezus en zijn werk.

4. 'HERMENEUTIK DES EINVERSTÄNDNISSES'

Wat direct opvalt bij lezing van Stuhlmachers theologie en ook van meet af aan een gevoel van verbondenheid geeft, is dat hij zich in zijn werk niet alleen als wetenschapper, maar ook onbevangen als belijdend christen presenteert, die het evangelie van Jezus Christus als zijn grootste rijkdom beschouwt. Je proeft het in de grote eerbied waarmee hij de teksten van zowel het Nieuwe als het Oude Testament bestudeert.¹⁷ Maar ook schroomt hij niet om expliciet uit te spreken, dat een zekere affiniteit met de geestelijke werkelijkheid waarvan de bijbelse geschriften getuigen, voor een goede exegete feitelijk onmisbaar is. Immers, teksten die een duidelijk kerygmatische intentie hebben, moeten zo worden uitgelegd dat deze intentie ook uit de verf komt. De belangrijkste grondregel voor de hermeneutiek wordt verwoord in een door Stuhlmacher keer op keer geciteerde uitspraak van Hartmut Gese: 'Ein Text ist so zu verstehen, wie er verstanden sein will, d.h. wie er sich selbst versteht.'¹⁸ Dit uitgangspunt vraagt van de exegeet een ontvankelijke houding ten opzichte van de bijbeltekst: '*Dieses Postulat wird dann erfüllt, wenn die historische Kritik mitsamt ihren Grundprinzipien gerahmt wird von einer vorgängigen Bereitschaft, mit den Texten in einen ernsthaften Dialog und möglichst ins Einverständnis über ihre zentralen kerygmatischen Aussagen zu kommen.*'¹⁹

In het voorgaande citaat is vooral het woord 'Einverständnis' van belang. Mijn eigen kennismaking met het werk van zijn Stuhlmacher begon indertijd met de lezing van zijn hermeneutiek, waarin hij een krachtig pleidooi voert voor wat hij een 'Hermeneutik des Einverständnisses' noemt. Hij omschrijft dit zelf o.a. als volgt: 'Biblische Hermeneutik kann nicht Emanzipation von der Schrift, sondern nur Eröffnung eines Gespräches mit der Bibel sein wollen, und zwar eines Gespräches, in dem der Einsatz darin besteht, zu vernehmen und verantwortlich zu erwägen, was von den Texten gesagt wird.'²⁰

Naar eigen zeggen wil Stuhlmacher hiermee niet beweren, dat alleen een gelovige exegeet de bijbel kan uitleggen (*fides quaerens intellectum*). Maar een niet-gelovige exegeet moet wel van goede wil zijn en de bereidheid hebben om daadwerkelijk met de bijbelse geloofstradities in gesprek te gaan (*'intellectus*

¹⁶ Zie BT I, blz. 45.

¹⁷ Vgl. P. Stuhlmacher, 'Erfahrungen.' In: BTE, blz. 4: 'Es war und ist immer wieder beglückend, bei der Arbeit mit alt- und neutestamentlichen Texten erleben zu dürfen, daß die Schrift tatsächlich zu uns spricht und daß das Evangelium Gottes von Jesus Christus keineswegs überholt ist. Seine Wahrheit gilt auch in und gegenüber unserer Zeit, und sie erschließt sich all denen, die ihr in Gottesfurcht und mit dem Auge des Herzens begegnen (vgl. Sir 17,8; Eph 1,18).'

¹⁸ Zie bijv. BT I, blz. 10 en BT II, blz. 323. Zie ook P. Stuhlmacher, "Aus Glauben zum Glauben" en 'Vom "richtigen" Umgang mit der Bibel.' In: BTE, blz. 215-232 resp. 233-250.

¹⁹ BT I, blz. 11.

²⁰ Zie P. Stuhlmacher, *Vom Verstehen des Neuen Testaments. Eine Hermeneutik*, Göttingen 1979, blz. 16. Vgl. H. Weder, 'Einverständnis. Eine Überlegung zu Peter Stuhlmachers hermeneutischen Ansatz.' In: J. Ådna, S.J. Hafemann en O. Hofius (red.), *Evangelium – Schriftauslegung – Kirche*, FS Peter Stuhlmacher, Göttingen 1997, blz. 403-418.

quaerens fidem).²¹ Toch drukt Stuhlmacher zich soms vrij sterk uit: *‘Die inspirierten Texte der Heiligen Schrift (aus Altem und Neuem Testament) sind ek pistewj eij pistin auszulegen (vgl. Röm 1,17).*²² Dat lijkt tegenstrijdig met het voorafgaande. Is het geloof dus toch een voorwaarde om de Schrift goed te kunnen uitleggen? Bepleit Stuhlmacher een *hermeneutica sacra*, in de lijn van het Duitse Piëtisme? Nee, Stuhlmacher maakt onderscheid tussen de geestelijke uitleg van de Schrift enerzijds, zoals die zijn plaats heeft binnen de kerkgemeenschap, en de wetenschappelijk-theologische inspanning om deze uitleg kritisch te begeleiden anderzijds. Voor het eerste is het delen in de Geest een onmisbaar gegeven, omdat alleen de Geest het hart kan openen voor de waarheid waarvan de Schrift wil getuigen. Voor het tweede volstaat een grondhouding van ontvankelijkheid en de bereidheid om *‘Anwalt der Texte’* te zijn, door ze in bescherming te nemen tegen bevoogding of misbruik.²³

Om deze taak op een goede manier te kunnen vervullen, zal de wetenschappelijke bijbeluitleg echter wel de inspiratieleer als hermeneutisch kader moeten aanvaarden. Als ik Stuhlmacher goed begrepen heb, bedoelt hij daarmee, dat ook de bijbelwetenschap zich rekenschap moet geven van het getuigeniskarakter en de Wirkungsgeschichte van de bijbelteksten. Een bijbelwoord wordt geen recht gedaan, wanneer deze enkel vanuit een historische interesse wordt bevroegd. De vraag naar de samenhang van een enkele tekst met de totaalboodschap van de Schrift en de reflectie op de Wirkungsgeschichte in de geloofstraditie van de kerk zijn minstens zo relevant om tot een werkelijk verstaan te komen. Als canon is de bijbel nu eenmaal het leer- en levensboek van de kerk. Duidelijk is dat het begrip ‘canon’ voor Stuhlmacher in dit verband meer betekent, dan dat hiermee het veld van onderzoek is afgebakend. Het heeft ook voor de wetenschappelijke exegetische betekenis, dat de bijbelse geschriften tot een door de kerk vastgestelde canon behoren, en dat daar een zekere waarheidsclaim mee verbonden is. Stuhlmacher wordt intussen niet moe te zeggen, dat deze waarheidsclaim wezenlijk met de bijbelse geschriften zelf verbonden is en dat deze niet als gevolg van een kerkelijke dogmatische beslissing moet worden gezien.²⁴ Het hoort bij de historische eigenheid van deze geschriften zelf, dat ze een plaats in de kerkelijke canon hebben gekregen.²⁵

5. JEZUS EN DE SYNOPTICI

Nadat Stuhlmacher zich heeft verantwoord over zijn uitgangspunten, wijdt hij het eerste hoofdstuk van zijn bijbelse theologie aan de beschrijving van de verkondiging van Jezus. Wat direct opvalt is de omvang van dit hoofdstuk, dat maar liefst twee keer zo groot is als het daaropvolgende hoofdstuk over de verkondiging van de oergemeente. Dat laat meteen al zien waar Stuhlmacher het meeste gewicht aan toekent. In de moderne bijbelwetenschap wordt de historische betrouwbaarheid van de synoptische evangeliën doorgaans niet al te hoog ingeschat. De wijze waarop zij de persoon en verkondiging van Jezus tekenen, wordt voor een belangrijk deel op het conto van de oergemeente geschreven. Vanuit het latere perspectief van de eerste christenen zou het beeld van Jezus dusdanig zijn ingekleurd, dat er een

²¹ Zie *BT I*, blz. 11-12.

²² P. Stuhlmacher, ‘Aus Glauben zum Glauben.’ In: *BTE*, blz. 224.

²³ Vgl. P. Stuhlmacher, ‘Aus Glauben zum Glauben.’ In: *BTE*, blz. 228-229.

²⁴ Zie *BT II*, blz. 302-303.

²⁵ Vgl. *BT I*, blz. 4: ‘Eine Theologie des Neuen Testaments, die diesem Buch wirklich gerechtwerden will, kann und darf seinen besonderen Anspruch *nicht* ausblenden.’

ingrijpende vertekening van de werkelijkheid is ontstaan. Stuhlmacher is echter van mening dat het historisch kritisch onderzoek op dit punt ernstig is doorgeschooten. De oergemeente heeft de overlevering aangaande Jezus zeker geïnterpreteerd en verder uitgebouwd, maar hij acht het ondenkbaar, dat zij tot het aanbrengen van zulke ingrijpende veranderingen in de overlevering in staat zou zijn geweest, als haar door de moderne bijbelwetenschap wordt toegeschreven. Uit methodisch oogpunt pleit Stuhlmacher er in elk geval voor om van de geloofwaardigheid van de synoptische evangeliën uit te gaan en de bewijslast niet om te keren.²⁶

In dit verband spreekt Stuhlmacher herhaaldelijk van een zgn. 'Traditions-kontinuum' tussen de kring van Jezus' eerste discipelen, die zijn getuigenis hebben bewaard, en de oergemeente, die na Pasen is ontstaan. Niet alleen zijn Jezus' discipelen ooggetuigen van zijn levensgang geweest, maar in overeenstemming met de praktijk binnen vroeg-Joodse wijsheidsscholen, waarin de leer van de wijsheidsleraar zorgvuldig werd gememoriseerd en overgeleverd, zullen ook Jezus' leerlingen zijn onderwijs zich hebben ingeprent, bewaard en doorgegeven.²⁷ Hij was hun Messiaanse wijsheidsleraar, hun ene leidsman (zie Mat. 23,10). Dit sluit de mogelijkheid van latere aanvullingen en actualiseringen van Jezus' onderwijs niet uit, die zijn zelfs alleszins waarschijnlijk, maar Stuhlmacher acht het historisch gezien ondenkbaar, dat er direct na Pasen reeds secundaire Jezustradities zouden zijn ontstaan, die het beeld van Jezus drastisch hebben bijgesteld of zelfs omgevormd. Men was juist gewaarschuwd om op de hoede te zijn voor valse profeten (zie Marc. 13,22).²⁸ Het beeld dat de synoptische evangeliën als 'biographisch-kerygmatische Geschichtserzählungen' van Jezus' eigen verkondiging geven, kan daarom als een historisch betrouwbare basis worden gezien voor de theologie van het Nieuwe Testament.²⁹

In duidelijke reactie op de theologie van Rudolf Bultmann, die meer waarde hecht aan het kerygma van Jezus Christus dan aan de geschiedenis van Jezus, betoogt Stuhlmacher, dat de theologie van het Nieuwe Testament ook alleen maar vanuit deze historische basis kan worden beschreven.³⁰ Dit is tevens de reden, dat Stuhlmacher afzonderlijk over de verkondiging van Jezus en die van synoptische evangeliën schrijft. Veel van Stuhlmachers vakgenoten zullen hier vandaag vraagtekens bij plaatsen. Na het ehech van het onderzoek naar de historische Jezus vragen velen zich namelijk af in hoeverre het mogelijk om nog tot de oorspronkelijke prediking van Jezus door te dringen, wanneer de enige bron waarover wij vandaag beschikken het getuigenis van de evangeliën is. De geschiedenis van het bijbelonderzoek heeft uitgewezen dat de zoektocht naar de historische Jezus niet zonder problemen is. Veel exegeten geven vandaag daarom de voorkeur aan een enkel synchrone lezing van de evangeliën. Het is dus op z'n minst opmerkelijk dat Stuhlmacher zijn beschrijving van de nieuwtestamentische verkondiging begint met de verkondiging van Jezus zelf, die ons echter geen eigen geschriften heeft nagelaten. Langs welke weg denkt Stuhlmacher tot een betrouwbare historische reconstructie te kunnen komen en het gevaar van een cirkelredenering te vermijden?

²⁶ Vgl. het door Stuhlmacher gegeven citaat van J. Jeremias: 'Bei der synoptischen Überlieferung der Worte Jesu muß nicht die Echtheit, sondern die Unechtheit bewiesen werden.' (BT I, blz. 22).

²⁷ Zie o.a. BT I, blz. 44 en BT II, blz. 115.

²⁸ Zie BT I, blz. 45.

²⁹ Zie BT I, blz. 18.

³⁰ Vgl. BT I, blz. 18: 'Die Verkündigung Jesu ist keine bloße "Voraussetzung", sondern das geschichtliche Fundament der Theologie des Neuen Testaments.'

Stuhlmacher is zich de moeilijkheden en methodische vragen wel bewust, maar acht het met een beroep op het bovengenoemde 'Traditionskontinuum' mogelijk om eerst de vraag naar Jezus' eigen verkondiging te stellen. Niet dat het mogelijk zal zijn om tot een complete biografie van Jezus te komen, maar Stuhlmacher heeft zoveel vertrouwen in de bijbelse overlevering, dat hij op basis van de in de synoptische evangeliën bewaarde woorden van Jezus tot een historisch plausibele schets van Jezus' Messiaanse zending verwacht te kunnen komen.³¹ Op dit punt beweegt Stuhlmacher zich in het spoor van Joachim Jeremias, die ook in zijn visie op de theologie van het Nieuwe Testament grote waarde hecht aan de reconstructie van Jezus' eigen verkondiging en deze, in tegenstelling tot prominente geleerden als Bultmann en Käsemann, ook haalbaar acht op basis van de synoptische overlevering. Tegenover Jeremias benadrukt Stuhlmacher echter, dat een historische reconstructie van de verkondiging van Jezus niet als basis van het christelijk geloof kan gelden. De verkondiging van Jezus moet daarom niet tegen die van de apostelen worden uitgespeeld, omdat, in tegenstelling tot wat Jeremia beweert, beiden openbaringskarakter hebben en het geloof ook de Christusverkondiging van na Pasen nodig heeft.³² Ze mogen volgens Stuhlmacher ook veel meer in elkaars verlengde worden gezien dan binnen de bijbelwetenschap gebruikelijk is. Tussen het onderwijs van Jezus en dat van de apostelen (vgl. Hand. 2,42) hoeft geen tegenstelling te worden aangenomen.

Behalve dat het historisch mogelijk moet zijn, acht Stuhlmacher het dogmatisch trouwens ook noodzakelijk om Jezus' eigen verkondiging helder in beeld te krijgen. Hij verwijst hierbij in eerste instantie naar de oudtestamentische- en vroeg-Joodse heilsverwachting die reeds in Jezus' eigen dagen de vraag oproept of Hij werkelijk degene was die komen zou. Maar ook de grote dingen die sinds Pasen over Jezus worden verkondigd, maken het noodzakelijk om naar Jezus terug te vragen en het christelijk geloof op zijn historische basis te bevragen.³³ Met dit laatste is tenslotte ook de huidige overtuigingskracht van het christelijke geloof gemoeid (vgl. de in 1 Petr. 3,15-16 voorgeschreven bereidheid tot verantwoording), al benadrukt Stuhlmacher tegelijkertijd dat het geloof zich natuurlijk niet afhankelijk mag maken van een wetenschappelijke reconstructie, omdat zij niet de historische Jezus, maar het in de bijbel verkondigde evangelie van Jezus Christus tot inhoud heeft.³⁴

6. JEZUS' MESSIAANSE ZENDING

Om het eigene van Jezus' zending in beeld te krijgen, neemt Stuhlmacher consequent Petrus' preek aan het adres van Cornelius in Hand. 10,34-43 tot uitgangspunt, omdat deze tekst oude traditie-elementen bevat en iets van een midrash heeft. Hij probeert de historische betrouwbaarheid van het in deze preek geschetste beeld te toetsen aan de hand van wat de synoptische traditie over het leven en werk van Jezus vertelt en komt tot de conclusie, dat dit kerygmatisch verslag van het werk van Jezus op de tijd vóór Lucas teruggaat en een in historisch opzicht betrouwbare weergave biedt van de essentie van Jezus' optreden.³⁵

³¹ Zie *BT I*, blz. 41.

³² Zie *BT I*, blz. 22-24.

³³ Vgl. P. Stuhlmacher, 'Erfahrungen.' In: *BTE*, blz. 6: 'Es ist das Recht und die Pflicht der neutestamentlichen Exegeten, immer neu zu fragen, wer Jesus von Nazareth war und was er gelehrt hat.'

³⁴ Zie *BT I*, blz. 46-50.

³⁵ Zie *BT I*, blz. 50-57. Vgl. *BT II*, blz. 119-120.

Een belangrijke vraag in het onderzoek naar Jezus' verkondiging, is of Jezus zichzelf reeds als de beloofde Messias heeft gezien. Vele kritische geleerden beantwoorden deze vraag ontkennend en verwijzen hierbij naar het zgn. Messiasgeheim in het evangelie van Marcus. Uit een boeiende vergelijking tussen het optreden van Johannes de Doper en dat van Jezus concludeert Stuhlmacher, dat Jezus zichzelf als de door Johannes aangekondigde 'komende', d.i. als Messiaanse mensenzoon en wereldrechter heeft gezien. Het is vooral gedurende zijn vastentijd in de woestijn, die volgde op zijn doop door Johannes, dat Jezus zich van zijn Messiaanse zending moet zijn bewust geworden. In dat besef heeft Jezus vervolgens zijn onderwijs gegeven en zijn heilsdaden verricht.³⁶

De kern van Jezus' verkondiging ziet Stuhlmacher in zijn spreken over het koninkrijk van God. Dit staat voor de actieve koningsheerschappij die God uitoefent over het eschatologische Godsvolk dat Jezus, als de Messiaanse mensenzoon, nu al bijeen brengt. Jezus verkondigde dit koninkrijk in gelijkenissen en andere wijsheidspreuken, waarin Hij zich als Messiaanse wijsheidsleraar en als de vervuller van de Thora openbaarde. Tegelijkertijd vertegenwoordigde Jezus zelf het Koninkrijk van God in de Messiaanse tekenen en symbolische handelingen die Hij verrichtte.³⁷ De historiciteit van dit gegeven, dat Jezus daadwerkelijk tekenen verrichtte, ontleent Stuhlmacher aan het oude kerygma van Hand. 10,36-43 en ziet hij bevestigd in het verwijt dat men Jezus maakte, als zou Beëlzebul degene zijn die Hem tot het uitdrijven van boze geesten in staat stelde.³⁸

Uit de voor die tijd opmerkelijke aanspraak van God als 'abba' leidt Stuhlmacher af, dat Jezus' zendingsbewustzijn zich ook adequaat met de titel 'Zoon van God' laat omschrijven, waarbij hij onderstreept dat ook deze titel tegen de achtergrond van het Oude Testament (2 Sam. 7; Ps. 2 en 89) primair een Messiaanse betekenis had. In zijn gebedsoming met God was Jezus zich bewust van zijn positie als de uitverkoren Zoon van God.³⁹ Dit is een belangrijke constatering. Vaak worden de meer verheven titels van Jezus aan de prediking van de oergemeente toegeschreven. Zelf zou Jezus zich enkel als rabbi en als profeet van de eindtijd hebben gezien, maar niet als Messias en zeker niet als Zoon van God. Met een beroep op de continuïteit van persoon en traditie, komt Stuhlmacher echter op voor de betrouwbaarheid van de synoptische traditie en verwijt hij de kritische bijbelgeleerden dat zij het zich exegetisch te gemakkelijk maken. In dit verband wijst Stuhlmacher bijvoorbeeld op de grote betekenis van Jezus' keuze voor een twaalfstal leerlingen, waarmee Hij op zich al Messiaanse verwachtingen moet hebben opgeroepen, die vervolgens door zijn optreden krachtig werden onderstreept.⁴⁰ Een belangrijk argument ontleent Stuhlmacher ook aan de belijdenis van Petrus te Caesarea Filippi. Hij acht het ondenkbaar dat deze belijdenis Petrus pas na Pasen door de gemeente in de mond zou zijn gelegd, omdat de in hetzelfde verband aan het adres van Petrus gebruikte aanspraak 'satan' vanuit een later perspectief eenvoudig ondenkbaar is. Deze tekst onthult tevens op welke wijze Jezus de Messias wilde zijn, namelijk als de lijdende zoon des mensen.⁴¹

³⁶ Zie BT I, blz. 58-66.

³⁷ Zie BT I, blz. 66-75.

³⁸ Zie BT I, blz. 82.

³⁹ Zie BT I, blz. 74.

⁴⁰ Zie BT I, blz. 83.

⁴¹ Zie BT I, blz. 111-115.

Stuhlmacher kent in dit verband ook een grote betekenis toe aan Jezus' optreden bij de tempelreiniging.⁴² Dat de Joodse leiders zich reeds lang aan Jezus ergerden, kan niet verklaard worden als er in zijn woorden en daden van meet af aan geen Messiaanse pretentie besloten zou hebben gelegen. Op het moment van de tempelreiniging, een bewuste Messiaanse tekenhandeling, moet het uiteindelijk tot een directe confrontatie komen over de vraag of Jezus inderdaad de Messias is. Volgens Stuhlmacher heeft Jezus deze confrontatie op dat moment zelf geforceerd en de Joodse leiders voor de keuze willen plaatsen om Hem als Messias te aanvaarden en zich ook in de tempeldienst op de komst van het koninkrijk voor te bereiden, of Hem af te wijzen. In het geval van een afwijzing was Jezus bij voorbaat bereid om zijn eigen leven als plaatsvervangend offer te brengen, in de zin van Jes. 53,11-12, om daarmee de mogelijkheid van de Israëls redding open te houden.⁴³

Het is Jezus' eigen getuigenis voor het Sanhedrin (Marc. 14,61-62) waaruit vervolgens ook expliciet blijkt, dat Jezus zichzelf inderdaad als de Messias heeft gezien. Het historisch gehalte van deze uitspraak wordt vaak bestreden, omdat de hogepriester in zijn bevraging van Jezus nooit in één adem over Hem als Messias en Zoon van God zou hebben gesproken. Stuhlmacher betoogt echter dat ook vroeg-Joodse teksten soms een cumulatief gebruik van Messiaanse titels laten zien en dat ook de titel 'Zoon van God' in deze zin kon worden gebruikt.⁴⁴ Wel is het Jezus zelf geweest, die zijn Messiaanse zending steeds in het licht van de overlevering met betrekking tot de mensenzoon heeft geduid en deze laatste met zijn eigen lijdensweg verbonden heeft.⁴⁵

In dit verband stelt Stuhlmacher, dat ook aan Jezus' lijdensaankondigingen een authentieke spreuk van Jezus zelf ten grondslag heeft gelegen over het overgeleverd worden van de Zoon des mensen (zie Marc. 9,31). In het bijzonder hecht Stuhlmacher grote waarde aan de historiciteit van de volgens Marc. 10,45 door Jezus gedane uitspraak met betrekking tot de betekenis van zijn lijden. Hij verzet zich sterk tegen de gangbare opvatting, als zou dit vers een uiting zijn van de theologie van de latere christelijke gemeente. Tegenover de historische scepsis van moderne bijbelgeleerden met betrekking tot de plaatsvervangende betekenis van Jezus' sterven, maakt Stuhlmacher zich sterk voor de stelling, dat Jezus zijn eigen lijden en sterven in het licht van de profetie van de lijdende knecht uit Jesaja 53,11-12 heeft gezien, waarin de gedachte van plaatsvervanging en rechtvaardiging reeds met elkaar verbonden waren. De woorden waarmee Jezus volgens Marc. 14,22-26 het avondmaal heeft ingesteld, bevestigen het beeld, dat de christelijke interpretatie van Jezus' dood als een offer ter verzoening aanknoopt bij de wijze waarop Jezus zelf zijn eigen roeping zag.⁴⁶

Ook de wijze waarop in Jes. 43,3-4 over losgeld en plaatsvervanging wordt gesproken, moet reeds worden meegedacht om de betekenis van Jezus' uitspraak in Marc. 10,45 goed te verstaan. In Jes. 43,3-4 en in de door deze tekst geïnspireerde vroeg-Joodse verwachting van het eindgericht zijn het de volken die als losgeld fungeren in de plaats van Israël. Jezus' zelf heeft blijkens Marc. 10,45 bewust de plaats van deze volken willen innemen om Israël los te kopen.⁴⁷ Omdat Jezus de plaats van de volken inneemt, ligt hierin volgens Stuhlmacher in nuce reeds de leer

⁴² Zie *BT I*, blz. 83-84.

⁴³ Zie *BT I*, blz. 146, 150-151.

⁴⁴ Zie *BT I*, blz. 116-117. Vgl. *BT II*, blz. 136.

⁴⁵ Zie *BT I*, blz. 65, 117-125.

⁴⁶ Zie *BT I*, blz. 129-143.

⁴⁷ Zie *BT I*, blz. 121, 128.

van de rechtvaardiging van de goddeloze besloten. Een belangrijke verbindingschakel tussen de Jezustraditie en de verkondiging van Paulus: over traditiekontinuum gesproken!⁴⁸

7. DE SYNOPTISCHE EVANGELIËN EN DE ANAMNESE

In de bespreking die Stuhlmacher aan de verkondiging van de synoptische evangeliën wijdt, valt meer dan eens het woord 'anamnese'.⁴⁹ Voor Stuhlmacher is dit een belangrijk hermeneutisch principe om de bedoeling van de synoptische evangeliën te verstaan.⁵⁰ Anamnese staat voor een bepaalde vorm van het gedenken van de geschiedenis, die het duidelijkst tot uitdrukking komt in de wijze waarop de Joden bij de viering van het Pascha de uittocht uit Egypte gedenken. Hoewel deze uittocht een gebeurtenis is, die in een ver verleden ten tijde van vroegere generaties heeft plaatsgevonden, wordt deze ook door tegenwoordige generaties nog gevierd op een manier alsof men er zelf is bijgeweest (vgl. Deut. 26,5-8). Martin Buber typeert Israël mede daarom als een 'Erinnerungsgemeinschaft'. Het woord herdenken is in dit verband te vlak. Het gaat om een gedenken waarbij het verleden als een collectief ervaren gebeurtenis tegenwoordig wordt gesteld en vormgeeft aan iemands huidige identiteit. In aansluiting bij wat o.a. in de Psalmen gezegd wordt over het overleveren en gedenken van de daden van de Here (zie o.a. Ps. 77,12 en 78,3-4), wordt in de Talmud voorgeschreven, dat iedere gelovige Jood zich bij het Pascha moet zien als iemand die zelf deelgenoot is geweest van de uittocht uit Egypte en van de gebeurtenissen die daarop volgden. In de woorden van Hartmut Gese: 'Wer die Tora hört, tritt in die Urgeschichte des Volkes Gottes ein, er sieht aus Ägypten, steht am Sinai.'⁵¹

Stuhlmacher gaat er van uit dat alle nieuwtestamentische auteurs in deze traditie van de anamnese stonden en dat de exegese hier meer oog voor dient te hebben, dan binnen het historisch kritisch bijbelonderzoek gebruikelijk is.⁵² Ook voor het verstaan van de verkondiging van de synoptische evangeliën acht Stuhlmacher het van belang om rekening te houden met de oude Joodse anamnetische cultuur. Reeds vóór de evangeliën geschreven werden, zelfs al vóór Pasen, zullen Jezus' volgelingen zijn onderwijs hebben memoriseerd, zoals dat in kringen van wijsheidsleraren gebruikelijk was. In het verlengde hiervan hebben de eerste christenen dit onderwijs bij wijze van anamnese bewaard en overgeleverd, primair in het kader van het dooponderricht en de viering van de maaltijd van de Heer (vgl. de opdracht tot anamnese in Luc. 22,19 en 1 Kor. 11,24-25). Vervolgens hebben de evangelisten, na het successievelijk wegvallen van de apostolische steunpilaren van de kerk, deze overleveringen op schrift gesteld om ze ook voor de toekomst te bewaren.

⁴⁸ Vgl. *BT I*, blz. 191.

⁴⁹ *BT II*, blz. 134-135, 168. Vgl. reeds *BT I*, blz. 133, 142, 209.

⁵⁰ Vgl. P. Stuhlmacher, 'Anamnese – Eine unterschätzte hermeneutische Kategorie'. In: *BTE*, blz. 191-214.

⁵¹ Aangehaald via P. Stuhlmacher, 'Anamnese.' In: *BTE*, blz. 195.

⁵² Vgl. P. Stuhlmacher, 'Anamnese.' In: *BTE*, blz. 199: 'Wenn man die Bildung dieser Texte, ihre Inhalte und ihre Tiefe begreifen will, muß man sich für den Geist der Anamnese öffnen. Man muß – metaphorisch ausgedrückt – der judenchristlichen Traditionsbildung ein Judenchrist werden, indem man sich in den Geist, die Vorstellungswelt und die Glaubensgedanken der ersten Zeugen einlebt und ihre Wahrheit durch anamnetische Interpretation herausstellt.'

Volgens Stuhlmacher heeft de oudste evangelist, Marcus, de structuur van zijn evangelie ontleend aan het al eerder genoemde schema van Hand. 10,36-43.⁵³ De Jezustraditie wordt door hem beschreven als een 'messianisches Erfüllungsgeschehen' (de uitdrukking ontleent Stuhlmacher aan Leonhard Goppelt), d.i. een geschiedenis waarin de Messiaanse beloften van de Schrift tot vervulling komen.⁵⁴ Marcus heeft de hem via Petrus' overgeleverde verkondiging van Jezus en de apostelen, na het martelaarschap van Petrus, voor de kerk willen bewaren.⁵⁵ Voortbouwend op het vertelschema van Marcus heeft de auteur van het evangelie naar Matteüs, na de verwoesting van Jeruzalem, hetzelfde gedaan met de overlevering van de Jeruzalemse moederkerk, opdat haar zendingswerk voortgang zou kunnen vinden.⁵⁶ De evangelist Lucas heeft daarentegen primair geput uit de in de zendingsgemeente van Antiochië bewaarde overleveringen en een bijdrage willen leveren aan de verdieping van het catechetisch onderricht.⁵⁷ Deze verbinding met Antiochië blijkt vooral uit zijn tweede boek, het boek Handelingen, waarin hij o.a. van Paulus' zendingsreizen verhaalt, die hij in opdracht van de gemeente te Antiochië als arts van Paulus deels zelf heeft meegemaakt. De opmerkelijke accentverschillen tussen de brieven van Paulus enerzijds en het boek Handelingen anderzijds, verklaart Stuhlmacher vanuit de veronderstelling, dat Lucas tegenover Paulus zijn zelfstandigheid heeft willen bewaren en geen partijganger van Paulus wilde zijn.⁵⁸

Stuhlmacher benadrukt keer op keer, dat het getuigenis dat de synoptici van het leven en werk van Jezus geven, het stempel draagt van de Joodse anamnatische cultuur. De synoptische evangeliën dienen van meet af aan een didactisch doel en hebben de hele kerk op het oog.⁵⁹ De verhalen over Jezus hebben voor de kerk dezelfde functie en betekenis als de verhalen van de uittocht voor Israël. De evangelisten willen hun lezers in staat stellen om de geschiedenis van Jezus zo te gedenken, dat ze er zelf deelgenoot van worden.⁶⁰ Het moderne bijbelonderzoek heeft tot nu toe te weinig oog gehad voor de hermeneutische implicaties hiervan.⁶¹ Voor een belangrijk deel hangt dit volgens Stuhlmacher samen met nog steeds bestaande vooroordelen ten opzichte van het Oude Testament en het Jodendom, waarmee de moderne bijbelwetenschap sinds de Verlichting erfelijk belast is, en die o.a. tot uitdrukking komen in een scherpe afwijzing van elke Jezusinterpretatie waarin de Joodse offer- en verzoeningstheologie een rol speelt.⁶²

⁵³ Zie *BT II*, blz. 119-121.

⁵⁴ Zie *BT II*, blz. 136.

⁵⁵ Zie *BT II*, blz. 132-133.

⁵⁶ Zie *BT II*, blz. 156-160.

⁵⁷ Zie *BT II*, blz. 179-183.

⁵⁸ Zie *BT II*, blz. 196.

⁵⁹ Zie *BT II*, blz. 124, 129.

⁶⁰ Vgl. *BT II*, blz. 135: 'Sie sollen lernen, sich christlich zu orientieren, indem sie sich selbst vor Jesus gestellt sehen und seine Geschichte mit- und nacherleben.'

⁶¹ Vgl. P. Stuhlmacher, 'Anamnese.' In: *BTE*, blz. 204: 'Die Evangelien wollen und sollen so gelesen werden, daß die Leser vor den irdischen und erhöhten Christus gestellt werden, ohne daß ihre Begegnung sogleich durch skeptische Erwägungen über den sog. historischen Jesus und seine von den Evangelisten abweichende Lehre unterlaufen oder gar konterkariert wird.'

⁶² Vgl. P. Stuhlmacher, 'Anamnese.' In: *BTE*, blz. 210: 'Das historisch irrige und geistig hybride Vorurteil gegenüber dem Alten Testament und dem Geist des (antiken) Judentums, das sich im 18. und 19. Jahrhundert herausgebildet hat, hat bis in die letzte Zeit hinein die Interpretation und Rezeption all der biblischen Zeugnisse behindert, in denen sich die jüdische Denk- und Glaubensweise besonders deutlich spiegelt.'

8. STUJLMACHERS THEOLOGIE IN DE PRAKTIJK VAN DE PREEKVOORBEREIDING

Voor een optimaal gebruik van de bijbelse theologie van Stuhlmacher is het raadzaam om direct bij eerste lezing al een eigen inhoudsopgave samen te stellen. De compacte wijze waarop dit boek is uitgegeven, munt namelijk niet uit in toegankelijkheid. De afzonderlijke paragrafen zijn in tal van subparagrafen onderverdeeld, maar deze hebben geen van alle een opschrift meegekregen en zijn evenmin verwerkt in een overzichtelijke inhoudsopgave. Dat maakt het bijzonder lastig om de structuur van het verhaal van Stuhlmacher bij het lezen vast te houden en bepaalde passages later weer te kunnen terugvinden. Het boek bevat dan wel een trefwoordregister, maar om bij de preekvoorbereiding snel je weg in het boek te vinden, kan het zelf samenstellen van een meer gedetailleerde inhoudsopgave een belangrijk hulpmiddel zijn. Anders bestaat het gevaar om dit boek enkel via het tekstregister te raadplegen, op de preektekst die aan de orde is. Ook dat laatste is zeker de moeite waard, omdat Stuhlmacher vaak ruim plaats geeft aan de detailexegese van een bepaalde tekst. Maar op deze manier gaat het nut van dit boek de gebruikswaarde van een commentaar nauwelijks te boven. Het aardige van een bijbelse theologie is juist dat zij inzicht kan geven in de bredere verbanden, de traditiehistorische- en de bijbels-theologische context waarin een bepaalde bijbeltekst staat. Dat lukt echter alleen, wanneer de lezing niet tot een enkele via het tekstregister gevonden bladzijde wordt beperkt, maar de betreffende paragrafen en subparagrafen waarin deze verbanden aan de orde komen, meer integraal worden gelezen. Een en ander is nuttig om juist ook in de prediking het geheel van de nieuwtestamentische verkondiging in het oog te houden, zowel op boekniveau als op bijbelniveau, en de te bepreken bijbeltekst daaraan te relateren.

Zelf raadpleeg ik zo'n bijbelse theologie als die van Stuhlmacher meestal, nadat ik mijn eigen leesresultaat met behulp van een paar commentaren heb gecontroleerd en vóórdat ik tot het formuleren van een preekdoelstelling kom. Daarmee probeer ik het gevaar van een zekere blikvernauwing te voorkomen, dat aan het bezig zijn met slechts één enkele tekst inherent is. Wanneer in een tekst bijvoorbeeld over het koninkrijk van God wordt gesproken, dan is het in de preekvoorbereiding zinvol om de hele breedte en de theologische diepte van dit spreken in beeld te krijgen. Niet om dit vervolgens allemaal in een preek te stoppen, maar wel om de bijbels-theologische lading van zo'n theologoumenon op je af te laten komen en voor grove eenzijdigheden en/of oppervlakkigheden bewaard te blijven. Waar commentaren en woordenboeken zich vaak tot een historische analyse van bijbelteksten beperken, blijft Stuhlmacher daar in zijn bijbelse theologie niet bij staan, maar laat hij ook het boodschappelijk karakter ervan zien. Niet zelden ontleen ik daar de nodige inspiratie aan tijdens mijn preekvoorbereiding.

Ter illustratie hiervan een tweetal recente voorbeelden. Dit jaar heb ik in de lijdenstijd uit het evangelie naar Marcus gepreikt. Beginnend bij het verhaal van de zalving heb ik met de gemeente het hele lijdensverhaal van Marcus 14 en 15 gelezen, uitlopend op het getuigenis van Jezus' opstanding in Marcus 16,1-8.

1. Bij de overdenking van Marcus 14,22-25, de zgn. instellingswoorden, trof mij in het bijzonder wat Stuhlmacher schrijft over het drinken uit de ene beker. Na een uitvoerige en informatieve uiteenzetting over de Joodse viering van het pascha, in het kader waarvan Jezus die onvergetelijke woorden over zijn eigen lichaam en bloed gesproken heeft, zet Stuhlmacher vooral het bij de beker der dankzegging gesproken woord in een breed bijbels-theologisch

kader. Prachtig werkt hij de lijnen uit naar de verbondssluiting op de berg Sinaï in Ex. 24,1-8 en de voor het eind der tijden verwachte feestmaaltijd op de berg Sion, zoals beschreven in Jes 25,6-8 (vgl. de zinspeling op het gebeuren op de Sinaï in Jes. 24,23). Lijnen die mij op zich niet onbekend waren. Nieuw voor mij was echter de verbinding met de Joodse verwachting, dat Israël bij het feestmaal op de berg Sion uit één grote beker des heils te drinken zou krijgen. Een verwachting die ontleend schijnt te zijn aan de in Psalm 116,13 genoemde beker der verlossing. Wanneer Jezus in afwijking van wat bij de paschaviering gebruikelijk was, de beker laat rondgaan en zijn discipelen uit één beker laat drinken, is dit een Messiaanse tekenhandeling en gaat daar een enorme prediking van uit.⁶³

2. Het tweede voorbeeld betreft de belijdenis die Jezus volgens Marcus 14,61-62 uitsprekt ten overstaan van de hogepriester. In de context van het boek Marcus is van belang, dat Jezus er bij de mensen steeds weer op aandrong om over het geheim van zijn persoon te zwijgen. Marcus legt hier in zijn boek opvallend grote nadruk op (het zgn. 'Messiasgeheim'). In geen enkel ander evangelie wordt zo geheimzinnig gedaan over de persoon van Jezus als in het evangelie van Marcus, terwijl hij al in 1,1 aankondigt het evangelie te zullen vertellen van Jezus Christus, de Zoon van God. In de laatste week heeft Jezus echter zelf in zijn optreden alle terughoudendheid op dit punt laten varen. Stuhlmacher wijst met name op het provocerende karakter van de tempelreiniging als Messiaanse handeling, zodat de vraag van de hogepriester velen op de lippen moet hebben gebrand. Historisch gesproken zou je Jezus' bevestigende antwoord op de vraag van de hogepriester het dieptepunt in het proces van Jezus kunnen noemen, omdat Jezus' op dat moment veroordeeld wordt. Maar vanuit het perspectief van Marcus' evangelie is Jezus' belijdenis het hoogtepunt. De sluier die steeds om de persoon van Jezus had heengehangen is nu definitief weggefallen. Jezus geeft zelf het antwoord: Ik ben het! Hij wordt erom veroordeeld door het Sanhedrin, maar straks bij het kruis beaamt de Romeinse hoofdman de waarheid van Jezus' belijdenis (zie Marc. 15,39). Lezing van het boek van Stuhlmacher hielp mij om dit voor het evangelie van Marcus kenmerkende perspectief en de kerygmatische betekenis ervan (weer) helder in beeld te krijgen. De altijd actuele vraag naar wie Jezus is, kan enkel vanuit zijn bereidheid om te lijden en de kruisdood te sterven beantwoord worden.⁶⁴

Het kan natuurlijk ook andersom werken, dat je door lezing van de bijbelse theologie van Stuhlmacher bepaalde schriftgedeelten als mogelijke preekstof krijgt aangereikt, doordat de rijkdom van deze gedeelten juist in de bijbels-theologische context waarin ze worden behandeld, zichtbaar wordt. Zo trof mij o.a. wat Stuhlmacher schrijft over de Messiaanse verwachtingen die het optreden van Johannes de Doper wekte en over de tegen de achtergrond van Ezech. 36,24-27 oplichtende eschatologische betekenis van Johannes' dooppraktijk.⁶⁵ Ik denk ook aan Stuhlmachers behandeling

⁶³ Vgl. BT I, blz. 137: 'Mit dem gemeinsamen Trinken aus dem einen Becher gewinnen die Jünger Anteil an der Sühne wirkenden Heilskraft des Todes Jesu und eben damit wird ihnen die Teilhabe am eindzeitlichen Dankopfermahl auf dem Zion (Jes 25,6-8) eröffnet.'

⁶⁴ Zie BT II, blz. 144-147.

⁶⁵ Zie BT I, blz. 58-62.

van het Onze Vader, vanuit het perspectief van het godsbeeld van Jezus.⁶⁶ Intrigerend vind ik ook de door Stuhlmacher uitgewerkte christologische betekenis van het begin van het Marcusevangelie. Er ontstaat een verrassend perspectief, wanneer Stuhlmacher gelijk heeft, dat de in Marc. 1,2b-3 beschreven dialoog in de hemel gesitueerd moet worden.⁶⁷ Zulke passages in het boek van Stuhlmacher zijn op z'n minst een stimulans tot nadere studie en bezinning, waaruit vervolgens een preek geboren kan worden.

9. KRITISCHE KANTTEKENINGEN

Mijn waardering voor de bijbelse theologie van Stuhlmacher neemt niet weg, dat ik hier en daar ook mijn vraagtekens heb. Ik noem er een paar met betrekking tot het afgesproken pars, in willekeurige volgorde:

- a. In aansluiting bij Hartmut Gese gaat Stuhlmacher er vanuit, dat de oudtestamentische canon ten tijde van het Nieuwe Testament nog niet tot afsluiting was gekomen. Het ontstaan van de nieuwtestamentische geschriften maakt in zijn perspectief deel uit van één en hetzelfde proces, waarin hij ook de Septuaginta betreft. Hij spreekt in dit verband van een onloochenbare continuïteit van traditie tussen het Oude en Nieuwe Testament.⁶⁸ Dit standpunt op de canonvorming van het Oude Testament is echter niet onomstreden. Het spreken over één proces van canonvorming waar ook de nieuwtestamentische geschriften deel van uitmaakten, staat ook enigszins op gespannen voet met de door Stuhlmacher zelf gedane constatering, dat de christelijke kerk, ook na het ontstaan van de nieuwtestamentische geschriften en in aansluiting daarbij, nog lange tijd over het Oude Testament als de Schrift is blijven spreken.⁶⁹
- b. Ook wordt de preciese status en functie van de Septuaginta in het door Stuhlmacher beschreven proces van canonisering mij onvoldoende helder. Dat hij ook de Septuaginta als door de Geest geïnspireerde Schrift beschouwt,⁷⁰ roept in elk geval de nodige vragen op in het licht van de vrijheid die deze vertaling meer dan eens kenmerkt en de normatieve waarde die, blijkens de van meet af aan tot stand komende revisies van de Griekse vertaling, aan de Hebreeuwse tekst werd toegekend. Is het ondenkbaar dat de aanvankelijk meer pragmatische keus van de nieuwtestamentische schrijvers voor de Griekse vertaling van het Oude Testament, in de vroege kerk eerst onder invloed van de afwijzing hiervan door de Joodse rabbijnen een meer en meer principiële lading heeft gekregen?
- c. In het licht van de verschillende vormgeving van Jezus' woorden in de diverse evangeliën, heb ik wat aarzeling bij de gelijkschakeling van de discipelkring van Jezus met de latere rabbijnse leerhuizen. Ik geloof zeker dat het begin van de Jezusoverlevering op Jezus' eigen onderwijs in de kring van zijn

⁶⁶ Zie *BT I*, blz. 84-96.

⁶⁷ Zie *BT II*, blz. 137-138.

⁶⁸ Zie *BT I*, blz. 8 en *BT II*, blz. 288-304.

⁶⁹ Zie *BT II*, blz. 288-289.

⁷⁰ Zie *BT I*, blz. 6.

discipelen teruggaat, maar Stuhlmacher verbindt dit wel erg direct met de leerpraktijk in de latere wijsheidsscholen. Met verwijzing naar de Joodse anamnetische cultuur veronderstelt Stuhlmacher dat ook Jezus' onderwijs in de kring van zijn leerlingen al op soortgelijke wijze werd gememoriseerd als in genoemde wijsheidsscholen.⁷¹ Zouden Jezus' woorden dan echter niet meer éénvormig zijn overgeleverd dan nu het geval is, vraag ik mij af?

- d. Stuhlmacher ziet de diverse door de synoptici gebruikte titels van Jezus (Zoon des mensen, Messias, Zoon van God) sterk in elkaars verlengde liggen en spreekt over een cumulatief gebruik van deze titels. Hij beroept zich hiervoor sterk op de zgn. Henochtraditie.⁷² Mijn indruk is dat hij bij gevolg soms weinig gedifferentieerd schrijft over de eigen betekenisinhoud van elk van deze titels afzonderlijk. Dat is jammer, want zo dreigt het reliëf in het nieuw-testamentische spreken over Jezus wat te verdwijnen.
- e. Stuhlmacher heeft mij ook nog niet overtuigd, dat de reden van Jezus' veroordeling door het Sanhedrin enkel in zijn Messiaanse pretentie heeft gelegen. Stuhlmacher betoogt dat Jezus door het Sanhedrin als een valse profeet en misleider van het volk is veroordeeld (conform Deut. 13,1-12 en 17,12-13). Het Sanhedrin zou met de veroordeling van Jezus in het licht van zijn eigen wetgeving niet onwettig gehandeld hebben, omdat een dergelijk proces volgens de rabbijnse wetgeving met list gepaard mocht gaan.⁷³ De synoptici wekken echter niet de indruk, dat Jezus' proces conform dergelijke regels is verlopen. Zij benadrukken veeleer de moeite die het Sanhedrin heeft gehad om de bewijsvoering rond te krijgen. Het beeld dat de synoptici geven is dat Jezus uiteindelijk op grond van een veronderstelde godslastering is veroordeeld, doordat Hij zich met God gelijkstelde. Ook staat het in Marc. 14,2 genoemde voornemen om Jezus niet op het feest te doden, op gespannen voet met de door Stuhlmacher geschetste procedure in het geval van de veroordeling van een misleider. Deze zou juist tijdens een pelgrimsfeest voor de ogen van heel Israël dienen plaats te vinden.⁷⁴
- f. Stuhlmacher hecht grote waarde aan de betekenis van Jes. 53,11-12 voor de wijze waarop reeds Jezus zelf zijn Messiaanse roeping verstond. Ik denk terecht. Wat ik gemist heb, is een behandeling van de vraag of ook de reeds vroeg Messiaans geduide Psalm 118,22-23 in Jezus' eigen denken een rol heeft gespeeld (vgl. Marc. 12,10-11).
- g. De verklaring die Stuhlmacher aandraagt voor de opmerkelijke accentverschillen tussen de berichtgeving over Paulus in het boek Handelingen enerzijds en de inhoud van Paulus' eigen brieven anderzijds, namelijk dat Lucas wel Paulus' begeleider was, maar niet zijn partijganger, is creatief, maar ook wat gekunsteld. Het is mij in elk geval niet duidelijk hoe Stuhlmacher deze 'oplossing' geloofwaardig kan verbinden met de m.i. meer aannemelijke

⁷¹ Zie BT I, blz. 44.

⁷² Zie BT I, blz. 115-125 (vgl. blz. 61).

⁷³ Zie BT I, blz. 147-148. Stuhlmacher doet in dit verband de volgende opmerkelijke uitspraak: 'Nach alle vier Passionsberichten sind die jüdischen Oberen juristisch korrekt gegen Jesus vorgegangen...' (154)

⁷⁴ Vgl. BT I, blz. 153.

typering van het boek Handelingen als poging om vooral 'die missions-geschichtliche Bedeutung des Apostels in einer zeit zunehmender Pauluskritik herauszustellen.'⁷⁵

10. NABESCHOUWING

Voor zijn bijbelse theologie heeft Stuhlmacher tot nu toe geen brede bijval gekregen. Integendeel zelfs.⁷⁶ Van de zijde van zijn vakgenoten heeft hij van sommigen zware kritiek te verduren gekregen, en wordt zijn visie op de bijbelse theologie door anderen eenvoudig genegeerd. Stuhlmacher zou een te groot geloof hebben in de historische betrouwbaarheid van de synoptische evangeliën en van het boek Handelingen, waardoor de resultaten van zijn bijbelse theologie alleen conservatieve christenen zouden interesseren.⁷⁷ Zelf wijst Stuhlmacher er echter op dat hij juist ook in de laatst genoemde kring gewantrouwd wordt, omdat hij open staat voor en gebruik maakt van de historische kritiek. Ook zou hij de interpretatie van het Nieuwe Testament te zeer met het Oude Testament hebben verbonden en de verschillende nieuwtestamentische tradities ontoelaatbaar hebben geharmoniseerd, resp. genivelleerd.⁷⁸ Uit zijn afscheidscollege blijkt hoe Stuhlmacher deze kritiek ervaren heeft. Stuhlmacher signaleert een zekere onwil bij zijn opponenten om de binnen de moderne bijbelwetenschap gangbaar geworden paden te verlaten en de eigen vooronderstellingen methodisch en historisch onder kritiek te stellen. In de bestrijding van de verzoenende betekenis die hij met Jezus' kruisdood verbindt, constateert Stuhlmacher zelfs een zekere bitterheid bij zijn critici.⁷⁹ Hij waarschuwt zijn leerlingen daarom voor de eenzame positie binnen de huidige bijbelwetenschap, die het volgen van zijn spoor met zich mee zal brengen.⁸⁰

Zoals aan het begin reeds gezegd, voel ik mij niet bekwaam om alle ins en outs van de door Stuhlmacher gemaakte keuzes te beoordelen. Maar de poging van Stuhlmacher om in zijn beschrijving van het ontstaan en het eigene van de nieuwtestamentische verkondiging vooral de eenheid daarvan in het licht te stellen, verdient m.i. alle lof. Stuhlmacher laat daarmee een belangrijk tegengeluid horen binnen een bijbelwetenschap, die op dit moment meer nadruk legt op de diversiteit van de bijbelse tradities dan op hun onderlinge samenhang. Volgens sommigen

⁷⁵ Zie *BT II*, blz. 199.

⁷⁶ Vgl. de reeds door Stuhlmacher zelf besproken kritiek op zijn project in *BT I*, blz. 31-34 en *BT II*, blz. 345-348.

⁷⁷ Zie o.a. M. de Jonge, 'Peter Stuhlmacher, *Biblische Theologie des neuen Testaments; Band I* (recensie), *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 48 (1994), blz. 242-243 en R. Morgan, 'Biblische Theologie des Neuen Testaments. Volume 1. By Peter Stuhlmacher' (recensie), *The Journal of Theological Studies* 46 (1995), blz. 659-662.

⁷⁸ Zie o.a. J. Roloff, 'Stuhlmacher, Peter: *Biblische Theologie des Neuen Testaments II*' (recensie), *Theologische Literaturzeitung* 125 (2000), blz. 764-767.

⁷⁹ Vgl. P. Stuhlmacher, 'Erfahrungen.' In: *BTE*, blz. 20: 'Mit regelrechter Erbitterung wird bestritten, daß Jesus selbst und die Apostel den Kreuzestod sühnetheologisch gedeutet haben.'

⁸⁰ Vgl. P. Stuhlmacher, 'Erfahrungen.' In: *BTE*, blz. 20: 'Der geballte Protest unterstreicht den eingangs erwähnten Tatbestand: Je tiefer ich in die Biblische Theologie eingedrungen bin, desto mehr habe ich den verkrusteten Vorurteilen, historischer Unkenntnis und methodischer Engführung belasteten sog. kritischen Konsensus der neutestamentlichen Exegese (in Deutschland) verlassen und versuchen müssen, die Bibeltexte auf Wegen zu erschließen, die von diesem Konsensus übersehen oder ausgeblendet worden sind. Die Nötigung zum Außenseitertum sollten sich besonders die Jünger klarmachen, ehe sie das biblisch-theologische Arbeitsfeld betreten, und sie müssen sich außerdem im Klaren darüber sein, daß die exegetische Zunft durchaus in der Lage und willens ist, biblisch-theologische Arbeit im Tübinger Stil mit Sanktionen zu quittieren.'

zouden de verschillende nieuwtestamentische tradities onderling zelfs zo tegenstrijdig zijn, dat het niet langer mogelijk is om ze in één plaatje samen te brengen. Met zijn boek roeit Stuhlmacher duidelijk tegen deze stroom in. Hij is zich daarvan ook ten volle bewust en typeert zijn bijbelse theologie als een waagstuk, dat in zekere zin nog een experimenteel karakter draagt.⁸¹ Wat mij betreft verdient dit moedige experiment een vertaling in het Nederlands. Met een betere lay-out en een vollediger inhoudsopgave zou de bijbelse theologie van Stuhlmacher ook voor de verkondiging in onze kerken vruchtbaar kunnen worden.

Dr. J. Dekker
Amstelveen, 13 mei 2004

⁸¹ Zie *BT I*, blz. IX.